

Kinga Dudzińska, Renata Runiewicz-Jasińska

Państwowość Litwy w latach Pierwszej Republiki

W niniejszym opracowaniu charakterystyka procesu formowania się państwowości Litwy w latach Pierwszej Republiki – 1918–1940 będzie służyła podstawowemu celowi, omówieniu tej problematyki w oparciu o literaturę litewskojęzyczną oraz przedstawieniu owej historiografii w ujęciu analityczno-politologicznym.

Historiografia Litwy nie stanowi *novum* w problematyce polskiej literatury naukowej. Niejednokrotnie podejmowane przez historyków próby badania przeszłości Litwy są jak najbardziej usprawiedliwione wspólnymi losami ziem polskich i litewskich¹. Warto zaznaczyć, iż do tej pory w tym obszarze pozostaje wiele kontrowersyjnych pytań, na które brak jednomyślnych odpowiedzi zarówno po stronie polskich, jak i litewskich środowisk badawczych². Biorąc pod uwagę podstawowe fakty z historii Litwy w XX w., gdy Litwini zapoczątkowali działania na rzecz powstania państwa formalnie akceptowanego przez społeczność międzynarodową, nie powinien zdumiewać fakt, że właśnie tej tematyki nadzwyczaj często dotyczą najnowsze opracowania, które nieustannie odwołu-

¹ Oto kilka najważniejszych opracowań historycznych dotyczących Litwy w polskojęzycznej literaturze: Autorstwa Jerzego Ochmańskiego [*Historia Litwy*, Wrocław 1982; *Dawna Litwa*, Olsztyn 1986; *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku*, (red.) Poznań 1971], Grzegorza Błaszczyka [*Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Warszawa 2002; *Elity polityczne Litwy w latach 1988–1992*, Warszawa 1993; *Polacy na Litwie: zarys problematyki historycznej i współczesnej*, Warszawa 1991; *Chrzest Litwy*, Poznań 2006] oraz Henryka Wisnera [*Litwa i Litwini*, Kaunas 1993; *Unia*, Warszawa 1988; *Litwa*, Wrocław 1999; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes valstybingumo pavojai*, Vilnius 1991], jak również Piotra Łossowskiego [*Litwa a sprawy polskie*, Warszawa 1982; *Litwa*, Warszawa 2001; *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku*, Warszawa 1991, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997], także Marcelego Kosmana [*Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Wrocław–Kraków–Gdańsk, Łódź 1981, *Zmierzch Perkuna, czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, Warszawa 1981].

² Č. Bauža, P. Setkauskis, *Lietuvos valstybingumas XX.amfjuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius 2002, s. 8. Zob. także: E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003, s. 23–56; R. Łopata, *Lietuvos valstybingumo raida. Lietuvių atgimimo studijos*, t. 11, Vilnius 1996. Powyższą problematyką zajmują się także inni litewscy historycy: R. Miknys, Č. Laurana-
vičius.

ją się do równie bogatej literatury z okresu wcześniejszego³. Badacze przypisują niemałe znaczenie okolicznościom, w jakich powstało oraz funkcjonowało niepodległe państwo litewskie w okresie międzywojennym, w latach 1918–1940 (Č. Bauža, P. Čepanas, Z. Kiaupa). Istotny wpływ na ten proces wywarły również dalsze losy kraju, gdy ostatecznie Litwa została inkorporowana w skład Związku Sowieckich Republik Radzieckich.

By uniknąć wdawania się w polemikę należy przedstawić oraz odwołać się do najważniejszych wydarzeń politologicznych tego okresu. Analiza procesu kształtowania się państwowości litewskiej, której początki sięgają pierwszej połowy XX wieku, jako logiczne następstwo ówczesnych wydarzeń, oparta została o istotne fakty ze sfery polityczno-społecznej. Periodyzacja okresu międzywojennego na Litwie może opierać o następujące cezury graniczne:

- 1) 1918–1920 – proces kształtowania się państwa;
- 2) 1920–1926 – okres demokratycznej republiki parlamentarnej;
- 3) 1926–1938 – autorytarny system A. Smetony;
- 4) 1938–1940 – kryzys oraz utrata niepodległości⁴.

Litwa jest jednym z trzech krajów bałtyckich, poza Łotwą oraz Estonią, które zanim zostały anektowane przez Związek Sowieckich Republik Radzieckich doświadczyły zasad demokratycznego państwa. Był to okres, gdy Europa weszła w fazę modernizacji po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Wówczas w tym regionie ukształtowały się niepodległe państwa tzw. republiki bałtyckie.

Ad 1) – wojna o niepodległość i uznanie państwowości Litwy 1918–1920 a źródła tożsamości narodowej Litwinów

W tej części opracowania najistotniejsze zagadnienia dotyczą kształtowania się tożsamości narodowej wśród Litwinów; wydarzeń pierwszej wojny światowej i ich skutków dla formowania się państwa oraz faktu zwołania pierwszej Konferencji Wileńskiej w 1917 r. jako preludium do uznania państwowości Litwy, o co konsekwentnie zabiegano na Litwie w latach 1918–1920.

Ze względu na ważność wydarzeń w tych latach powstała zasobna w dzieła literatura litewska dotycząca tematu formowania się państwa. Jednakże bogactwo i różnorodność interpretacji faktów czasem utrudnia usystematyzowanie materiału. Powyższe stwierdzenie potwierdza monografia *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, której autorami są Česlovas Bauža oraz Petras Setkauskis. Odwołując do wielu źródeł tekstowych, pochodzących m.in. jeszcze z okresu międzywojennego, autorzy dokonali swoistego wyróżnienia kilku zasadniczych nurtów w historiografii litewskiej, np. o zabarwieniu romantycznym, apologetycznym lub racjonalno-krytycznym.

³ Pośród grona osób wypowiadających się na temat państwowości własnego kraju – Litwy – warto wspomnieć również kolejne nazwiska i ich opracowania: P. Čepanas, *Naujujų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Chicago 1986, s. 35–311; V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija*, Vilnius 1990, s. 298–323; D. Žalimas, *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: Pagrindiniai klausimai pagal tarpautinę teisę*, Vilnius 1990, s. 208.

⁴ Z. Kiaupa, op.cit., s. 321–368.

Przyjęcie kryterium chronologicznego wskazuje na aktualność zagadnienia państwowości Litwy. Ma to związek przede wszystkim z rozbieżnym wśród autorów prac, ustosunkowaniem się do faktów historycznych przejawiającej się m.in. w interpretacji ukazujących się aktów o charakterze formalnym, które w swej treści wyrażały powstanie państwa litewskiego⁵.

O ile formalnych źródeł państwowości Litwy należy doszukiwać się w latach 1918–1920, o tyle tożsamość narodowa kształtowała się już w XIX w. W swoich pracach Jonas Đvoba opisując warunki kształtowania się społeczności litewskiej zwraca uwagę na jedną z jej szczególnych cech. W wieku XIX, a następnie przy zwiększonej dynamice zmian, na przełomie XIX i XX wieków wśród Litwinów formowało się poczucie tożsamości narodowej. Jednakże, w odróżnieniu od pewnego schematu przemian, jakie można wówczas obserwować w pozostałych państwach Europy, na Litwie trudno mówić, iż w tamtym okresie przemiany te miały charakter różnicujący klasy społeczne. Nie można stwierdzić, że Litwini stanowili swego rodzaju monolit społeczny, lecz jednocześnie nie można wskazać wyraźnych podziałów społecznych⁶. Przeważającą liczbę Litwinów w ówczesnym czasie stanowiły warstwy chłopskie, w większości litewskojęzyczne, natomiast na wyższe warstwy społeczne składały się przede wszystkim grupy polskojęzyczne⁷. Dopiero wiek XIX wskazywany jest przez badaczy litewskich jako cezura, gdy należy i można już ludność litewską określać mianem narodu.

Również w tej kwestii istnieje wiele rozbieżności między badaczami polskimi i litewskimi. I tak np. wśród litewskich środowisk naukowych silny akcent położony jest na fakt uniezależnienia się społeczności litewskiej od polskich wpływów. Stąd historyczne analizy litewskie wymieniają zjawisko separtyzmu litewskiego. To właśnie w jego ra-

⁵ Zasadniczo spory dotyczą przede wszystkim dwóch podstawowych dokumentów, mianowicie deklaracji niepodległości z 1917 oraz 1918 roku. Zdaniem autorów wspomnianej powyżej monografii radykalne podejście (przyznające decydujące znaczenie już deklaracji z 1917 r., z której w rok później usunięto zapis odnoszący się do klauzuli związku Litwy z Niemcami oraz dodano zapis o demokratycznych rozwiązaniach) do niniejszej kwestii prezentuje V. Trumpa. Tymczasem A. Eidintas wykazuje duży sceptycyzm w przyznaniu tym wydarzeniom decydującego znaczenia. Zob. także: Č. Bauža, P. Setkauskis, *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius 2002, s. 7–13.

⁶ J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Vilties Draugijos Leidykla Cleveland Ohio 1985, s. 12. Por.: A. Parott, *The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars on Independence (Lithuania)*, „Baltic Defence Review” 2002, Volume 8, nr 2, s. 151–154.

⁷ Ten stan rzeczy był konsekwencją historycznych procesów, jakie zachodziły na terenach litewskich od XV w. W literaturze historycznej wiele miejsca poświęcone jest zmianom społecznym, jakie zachodziły na Litwie w konsekwencji kolejnych unii z Rzeczpospolitą, powstaniem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Główne zagadnienia skupiają się jednakże wokół kwestii dotyczącej wpływu, jaki wywarło pojawienie się na ziemiach litewskich szlachty polskiej. Widocznym skutkiem było rozpowszechnienie się języka polskiego. To właśnie z tej perspektywy przemiany społeczne na Litwie wzbudzały i wzbudzają do dziś tak wiele zainteresowania. Zob.: R. Petrauskas, *Lietuvos Diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudeėtis–struktūra–valdžia. Mokslinė monografija*, Vilnius 2003, s. 103–152; Jūratė Kiaupienė, *Mes, Lietuva. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius 2003, s. 51–70; Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, *Vytauto Didžiojo Laikai, Kovos dėl Lietuvos savarankumo. Kultūros kilimas*, [in:] *Lietuvos Istorija*, Vilnius Vyturis 1990, 78–177.

mach miałyby się rozwijać niezależnie od pozostałych narodów naród litewski. Tak z jednej strony silnie podkreślano rolę różnorodnych zewnętrznych, narodowo i tradycyjnie obcych, wpływów na ludność litewską, tak z drugiej strony starano się doszukać wśród Litwinów wszelkich przejawów odrębności i działań, które by tę odrębność potwierdzały⁸.

J. Švoba stwierdza nawet, iż naród litewski (lt: *Lietuvos tauta*) wyrósł z dziewiętnastowiecznych włościan, którzy stworzyli podstawy swobodnej kultury i gospodarki. Powołuje się on na słowa R. Raćkauskasa, który stwierdził że, „w 1918 roku litewscy chłopci – posesjonaci oraz ich wykształcone dzieci wybudowali niepodległe państwo litewskie”⁹.

Poza tym pionierskie działania litewskie skierowane były głównie w stronę niepodległego państwa, ponieważ Litwini dobrze zdawali sobie sprawę z tego, iż była to jedyna możliwość dla pełnego niezależnego rozwoju kulturowego.

Jak podaje Antanas Rukša w momencie odnoszonych przez wojska niemieckie sukcesów oraz wizji pokonania Rosji carskiej, niejednemu Litwinowi mogło się wydawać, że to właśnie Litwie spośród pozostałych państw bałtyckich najłatwiej byłoby uzyskać niepodległość. Jednakże, jak pokazała historia, droga Litwinów do niepodległości okazała się nie tyle długa, co bardzo wyboista.

Wraz z zakończeniem pierwszej wojny światowej sytuacja narodu litewskiego była, w porównaniu do narodów Łotwy oraz Estonii, znacznie trudniejsza. Dokonując dalszych porównań można stwierdzić, że powodem późniejszego od Łotwy i Estonii uzyskania przez Litwę niepodległości była szczególnie skomplikowana sytuacja geopolityczna. Dodatkowe utrudnienie stanowiły w tym okresie walki wojsk polskich oraz litewskich¹⁰.

W tym miejscu warto wspomnieć o dość znamienym dla narodu litewskiego zjawisku, jakim była dobrze zorganizowana działalność w Stanach Zjednoczonych. Było to wynikiem nasilającej się emigracji, szczególnie w czasach dającego się we znaki gubernatorstwa N. Murawjowa. Mimo to nie należy utożsamiać i nadawać podobnego znaczenia tej fali emigracyjnej z emigracją w latach późniejszych. Warto jednak zauważyć, że przyczyniła się ona w do rozwoju litewskiego życia kulturalnego w USA. Tam, z końcem XIX w., założono pierwszą litewską gazetę „Gazeta Lietuviszka the Lithuanian Newspaper” (1879 „Gazeta Litewska”). Znamienna dla formowania się litewskiej tożsamości narodowej, poczucia solidarności i współpracy środowisk intelektualnych na rzecz umacniania własnych tradycji w obliczu nasilającej się carskiej polityki *powrotu do korzeni*, była działalność intelektualistów litewskich podejmowana właśnie w kręgach emigracji.

⁸ A. Rukša, *Lietuvių separatizmas, Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybė*, t. II, s. 45–65. Zob. także dalej: *Lenkijos pretenzijos į Lietuvos teritoriją*, s. 67–82.

⁹ J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Viltis Cleveland Ohio 1985, s. 8. Zagadnienie tworzenia państwa litewskiego, a przede wszystkim problemów z tym faktem związanych podejmuje także I. Tamošaistis, *Tautos vienybės kelias*, [in:] *Lietuva 1918–1938*, Kaunas 1990, s. 14–27.

¹⁰ Szczegółowej analizie walk polsko-litewskich dokonał Antanas Rukša. Zob.: A. Rukša, *Kovos su lenkais ligi 1920 m. liepos 1d.*, [in:] idem (red.), *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. II, Cleveland 1981–1982, s. 169–368.

W 1883 r. na ziemiach litewskich ukazał się pierwszy egzemplarz, wkrótce najbardziej znanej oraz pionierskiej w swej dziedzinie, „Aušry” („Jutrzenka”)¹¹, której redaktorem został Jonas Basanavičius. W przeciwieństwie do ukazujących się w późniejszym okresie periodyków, „Aušra” nie posiadała wyraźnych konotacji z konkretnym nurtem politycznym. Początkowe nieśmiałe aspiracje w stronę niepodległości miały swoje źródło w wieku XIX, kiedy ruch narodowościowy na Litwie rozwijał się wśród pisarzy, duchownych oraz studentów przebywających wówczas najczęściej na rosyjskich uniwersytetach (np. wspomniany J. Basanavičius). Protoplastami dla sformalizowanego ruchu byli członkowie tzw. Koła Dwunastu Apostołów, które założone zostało w Wilnie w 1895 r. wśród kręgów intelektualnych, zaś nieoficjalnym miejscem spotkań Litwinów stał się Kościół Św. Ducha¹².

Hasła dotyczące niepodległości państwa litewskiego pojawiły się z początkiem wieku XX, gdy na łamach rozwijającej się prasy, poszczególne tworzące się organizacje polityczne kształtowały i wyrażały swój światopogląd. Dobry przykład stanowi treść deklaracji, która ukazała się w 12 wydaniu dziennika „Varpasa” („Dzwon”) założonego w 1896 r. przez Kazysa Griniusą. Treść deklaracji zapowiadała chęć utworzenia niezależnej od innych narodów i władców Litwy. Powołany wówczas komitet stanowił grupę inicjatywną dla powstania Lietuvos demokratø partija LDP (Litewskiej Partii Demokratycznej), której członków od tytułu czasopisma nazywano *varpininkai*. Oficjalny zjazd założycielski partii odbył się w 1905 r. Działalność partii w pierwszym okresie skupiała się na istotnej dla Litwinów kwestii języka narodowego, który powracał po wieloletnim zakazie do oficjalnego życia publicznego¹³. Natomiast pierwszą partią polityczną, która powstała na Litwie w 1896 r. była Lietuviškoji socialdemokratų partija (Litewska Partia Socjaldemokratyczna), która wzywała do utworzenia „autonomicznej republiki demokratycznej”¹⁴. Skupiała ona wówczas przede wszystkim najbardziej liczne warstwy społeczne Litwy: chłopów oraz włościan. Oficjalnie swą działalność zakończyła w 1920 r.

Agresywna rusyfikacja zakończyła się wraz z wybuchem rewolucji w roku 1905, która sprzyjała rozwojowi lewicujących grup na Litwie. Od 1904 r. w imperium rosyj-

¹¹ R. Runiewicz-Jasińska, *Litewskie media drukowane a początki transformacji politycznej*, „ATHE-NAENUM” 2004, nr 12, oraz zob. idem, *Historia prasy na Litwie*, „Przegląd Politologiczny” 2003, nr 2.

¹² A. Eidantis, *Lithuania in European Politics. The years of the first Republic, 1918–1940*, s. 15.

¹³ Polityka władz rosyjskich w latach popowstaniowych ulegała zmianom, jednakże trwale zmierzała do zaostrożenia kursu, którego m.in. przejawem był zakaz drukowania książek w języku litewskim z zastosowaniem alfabetu łaćnińskiego. Dlatego ukazem z 13.09.1865 r. wprowadzono oficjalnie alfabet rosyjski – tzw. grażdankę, która obowiązywała jeszcze na początku XX w. Zob. A. E. Senn, *Introduction*, [in:] *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940*, New York 1997, s. 2–6.

¹⁴ E. Aleksnadravičius, A. Kulakauskas, *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003, s. 256–257. Autorzy wyróżniają w historiografii cztery zasadnicze podejścia do kwestii litewskiej w drugiej połowie XIX w.: 1) Litwa jako prowincja Polski; 2) Litwa jako równorzędny partner w państwie federacyjnym; 3) Litwa jako samodzielne, niepodległe państwo; 4) zachowanie wolności etnicznej oraz kulturowej w bliżej niezdefiniowaną koncepcji indyferencji wobec państwa.

skini nasiłał się kryzys społeczno-polityczny, czego skutkiem były m.in. ustępstwa w stosunku do narodu litewskiego. Wówczas władze zdecydowały się znieść obowiązujący zakaz druków litewską czcionką (alfabetem łacińskim). Kolejne ustępstwa, zdaniem E. Aleksandravičiusa oraz A. Kulakauskasa, dowiodły, iż Litwini już na początku XX w. „stanowili wspólnotę etnopolityczną, pretendującą do statusu samodzielnego, autonomicznego narodu politycznego (...)”¹⁵.

Po upadku rewolucji w roku 1905, Litwa, nie biorąc oficjalnie udziału w I wojnie światowej, mimowolnie stała się areną, na której kolejno przesuwaly się fronty walk. Ponadto Litwini niejednokrotnie byli zaciągani do wojsk poszczególnych stron.

Kontynuując charakterystykę działających organizacji politycznych można dokonać uogólniającego, lecz dość obrazowego podziału na ruch konserwatywny oraz radykalny. Z tym zastrzeżeniem, iż, jak zwraca uwagę A. Eidintas, pojęcie radykalny należałoby rozumieć w niniejszym kontekście jako wspierający radykalne przemiany o charakterze demokratycznym. Do tego kręgu zaliczano Lietuviškoji socialdemokratų partija LSDP (Litewską Partię Socjaldemokratyczną) oraz Demokratų partija DP (Partię Demokratów).

Z drugiej strony znajdowali się konserwatyści przejawiający tendencje nacjonalistyczne – zgodnie z nazwą tejże grupy Tautininkai (Narodowcy). Do tego kręgu zaliczała się również działająca wówczas wspomniana Lietuvių demokratų partija LDP (Litewska Partia Demokratyczna). Przedstawiała się ona przede wszystkim jako reprezentantka interesów chłopskich, zaś swe założenia programowe reprezentowała na łamach wydawanych w latach 1909–1915 „Lietuvos Žinios” („Wiadomościach Litewskich”). Podstawowym celem politycznym demokratów była wolna i niepodległa Litwa w granicach etnograficznych, przy czym zdecydowanie występowali oni przeciwko ingerencji Kościoła katolickiego w zakres funkcjonowania państwa. W literaturze przywołuje się nawet określenie Partii Demokratycznej jako w rzeczywistości partii chłopskiej – kwestię tę porusza przywoływana przez E. Aleksandravičiusa oraz A. Kulakauskasa rozprawa doktorska R. Miknysa.

Tymczasem po roku 1907 wpływ socjaldemokratów na społeczeństwo litewskie zaczął zdecydowanie maleć. Jako przyczyny tego zjawiska wskazuje się represje carskie oraz propagandę duchowieństwa katolickiego oraz dość wymowny sprzeciw ze strony chrześcijańskich demokratów. Warto jednakże zaznaczyć, iż w samej LSDP można wskazać dwie tendencje. Pierwsza z nich, tzw. probolszewicka (z V. Kapsaukasem na czele), zmierzała w kierunku ścisłej współpracy z socjaldemokratyczną partią w Rosji. Dlatego też wkrótce frakcja ta opuściła LSDP i rozpoczęła samodzielną działalność od 1912 r. Natomiast druga grupa ze Steponasem Kairysem na czele pozostawała wierna idei niepodległości litewskiej.

Podsumowując znaczenie rewolucji 1905 r. dla narodu litewskiego należy stwierdzić, iż przede wszystkim był to okres rzeczywistego zrywu, który umożliwił rozpowszechnienie się idei narodowej wśród Litwinów. Ponadto to wówczas doszło do znacznej dyferencjacji postaw politycznych.

¹⁵ Cyt. za: E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003, s. 341.

W 1914 r. na ziemię Prus Wschodnich wtargnęły wojska rosyjskie, natomiast już od marca 1914 do września 1915 r. Litwa znalazła się pod wpływami niemieckimi. Na terenach tzw. Ober-Ost władza została przekazana zarządowi wojskowemu. Ziemię wykorzystywano przede wszystkim do ściągania wysokich kontyngentów. W początkowym okresie okupacji Niemcy w ogóle pomijały kwestie przyszłości tych terenów, natomiast Estonia oraz Kurlandia i Inflanty niejednokrotnie uznawane były za „kraje niemieckiej kultury”¹⁶.

Pomimo, iż wybuch wojny stanowił swoiste zaskoczenie dla działaczy litewskich, to nie zaprzestano dotychczasowej działalności. Skierowano m.in. memoriał do prezydenta USA W. Wilsona, w którym powoływano się na prawo narodów do samostanowienia. Litwini działali poza granicami, w Lozannie (Kongres narodów uciemżonych) oraz w Brnie (Konferencja litewska w 1916 r.) a także w Hadze, gdzie ponownie emigranci litewscy opowiedzieli się za dążeniem narodu litewskiego do niezależności od Rosji. W kraju natomiast główne zadania realizował Komitet Pomocy, którego celem była wsparcie osób poszkodowanych na skutek wojny¹⁷.

W sierpniu 1917 r. działacze litewscy uzyskali pozwolenie od władz niemieckich na zorganizowanie konferencji. W dniach 18–22.08.1917 r. 296 delegatów zebrało się w Wilnie, by przedyskutować kwestie dotyczące przyszłej Litwy, w wymiarze politycznym oraz terytorialnym¹⁸.

W trakcie obrad delegaci wybrali również dwudziestoosobową Tarybę (Radę), która jako reprezentant narodu litewskiego miała spełniać funkcje zbliżone w swym zakresie do władzy wykonawczej. Do składu prezydium rady należeli Antanas Smetona, Jurgis Šaulys, Stanislovas Narutavičius, Jonas Smilgevičius, Jonas Vileišis, Aleksandra Stulginskis. Przewodniczącym Taryby został A. Smetona. Zasadnicza funkcja przewodniczącego Taryby w ówczesnym czasie skupiała się przede wszystkim na roli mediatora na poziomie samej Taryby, pomiędzy stanowiskiem radykalnych demokratów (lewica) a środowiskami zachowawczymi konserwatystów (prawica).

Wszelkie zabiegi rozstrzygnięcia kwestii przyszłości Litwy w Tarybie dość skutecznie były kontrolowane przez władze okupacyjne (np. cenzura w jedynym periodyku, na który władze wyraziły zgodę „Lietuvos Aidas” („Echo Litwy”). Dlatego członkowie zasiadający w Radzie w tak bardzo niesprzyjających okolicznościach na bieżąco podejmowali się działań mających na celu rozwiązywanie doraźnych problemów ludności zamieszkującej tereny okupowane.

¹⁶ Por. A. Eidintas, *Restoration of the state*, [in:] *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, New York 1997, s. 22.

¹⁷ *Ibidem*, s. 23.

¹⁸ Zob. Č. Bauža, P. Setkauskis, *op.cit.*, s. 32. W kwestii omawiania treści, jaką zawierała Deklaracja z 16 lutego 1918 r. warto zwrócić uwagę na zwrot *Lietuvos atkūrimas* (odrodzenie), w zamian którego wcześniej, przed dokonaniem redakcji przez St. Kairysa, stał zapis „jkūrimas” (powstanie). Z pozoru tylko drobny dysonans słowny w tłumaczeniu na język polski wyrażały się jak stosunek polskich słów stworzyć, założyć a odtworzyć. W cytowanej już monografii autor tłumaczy to jako drobną aluzję do czasów średniowiecznych, pozostającą bez związków z czasami unijnymi Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Przykład na to, na ile losy Litwy były skorelowane z wydarzeniami na arenie międzynarodowej, stanowi ostatni kwartał 1917 r., kiedy Niemcy oraz Rosja rozpoczęły osobne pertraktacje w sprawie zakończenia wojny. Choć Niemcy zapowiadali uwolnienie Litwy spod jarzma rosyjskiego, to równocześnie domagali się zależności państwa od Berlina. Wstępne negocjacje w tej kwestii zostały poczynione między Tarybą a kanclerzem G. Hartlingiem, który usiłując wymusić jak największą presję na Litwinach, domagał się przede wszystkim przyłączenia Litwy do Imperium Germańskiego. Pomimo starań przedstawicieli Rady, strona niemiecka (administracja Ober-Ost) odrzuciła poprawki tekstu zgłoszonej rezolucji, podkreślając przy tym, iż Taryba stanowi wyłącznie ciało o charakterze doradczym¹⁹.

Debaty toczyły się także w równie napiętej atmosferze w samej Tarybie, gdzie konflikt toczył się na linii lewica – liderzy Rady. W efekcie nieuznawania dążeń Litwy przez stronę niemiecką, w tym braku zaproszenia jej do toczących się w ówczesnym czasie w Brześciu negocjacji z Rosją, naprzemiennie wycofujący się w akcji protestu (np. A. Smetona zrezygnował z funkcji przewodniczącego, w roli tej zastąpił go J. Basanavičius) a następnie powracający członkowie Taryby, doprowadziło do zebrania się Taryby 16 lutego 1918 r. i zatwierdzenia ostatecznej treści rezolucji. W tekście deklaracji uwagę zwraca kilka zasadniczych kwestii. Po pierwsze Rada wyraźnie odwoływała się do posiedzenia konferencji z sierpnia 1917 r., podczas której zapowiedziano odzyskanie niepodległości przez państwo, które będzie opierać na fundamentalnych zasadach demokratycznych, zaś jego stolicą zostanie Wilno. Dokładne określenie zasad funkcjonowania państwa, zarówno w jego wewnętrznych ramach, jak na zewnątrz – w sferze dyplomatycznej, pozostawiono Atkúrimasis Sijmas (Sejmowi Ustawodawczemu).

Antanas Eidintas fakt zatwierdzenia przez Tarybę Deklaracji Niepodległości z 16 lutego (dzień ten obecnie jest świętem narodowym Litwinów) bezpośrednio łączy z utrudnieniem realizacji doraźnych działań przez Radę, np. pomocy poszkodowanej ludności. Niemcy uznali prawo Litwinów do niepodległego państwa, co nastąpiło po specjalnej wizycie członków Taryby u przedstawicieli najwyższej władzy Niemiec (kanclerza –

¹⁹ A. Eidintas, *Restoration of the state*, [in:] *Lithuania in European Politics...*, s. 28. Wówczas wraz z początkiem grudnia została podpisana wstępna deklaracja, w której Ministerstwo Spraw Zagranicznych Niemiec oraz Taryba zobowiązały się z jednej strony do uniezależnienia Litwy od Rosji, z drugiej zaś strony na podstawie czterech konwencji Litwa zobowiązała się np. by uznać swą zależność od Niemiec, z zachowaniem osobnych sił wojskowych, administracji oraz finansów. Strona litewska jako zasadnicze punkty porozumienia wskazywała na samostanowienie narodów, niepodległość Litwy ze stolicą w Wilnie, uwzględniano jednakże zobowiązania wynikające z przymierza pomiędzy Litwą a Niemcami. Wstępne rozmowy zostały negatywnie przyjęte przez środowiska litewskie zarówno w kraju, jak i poza jego granicami – przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. Wewnętrzny sprzeciw zaostrzał się wraz z wycofaniem się strony litewskiej w oficjalnej deklaracji i postanowieniach Konferencji Wileńskiej. Ponadto w rezolucji nie znalazł się żaden punkt, który wspominałby cokolwiek na temat przyszłości Litwy, jej terytorium itd. W efekcie 8.01.1918 r. Taryba zatwierdziła tekst 1 art. i wniosła poprawki, w których zapowiadano zwołanie Sejmu Ustawodawczego. Niestety władze Ober-Ost sprzeciwiły się wszelkim poprawkom i zastrzegły, iż będą traktować Tarybę wyłącznie w charakterze ciała doradczego.

Georga von Hertlinga). Strona niemiecka poczyniła zastrzeżenia do wzajemnych relacji między państwami. Miały one opierać się o zapisy zawarte we wcześniejszej deklaracji (grudzień 1917 r.). Jednakże sytuacja nie była klarowna. Z zewsząd zaczęły rozbrzmiewać pogłoski o idei przyłączenia Litwy do Niemiec w ramach unii z Saksonią i Prusami.

Omawiając formowanie się państwa litewskiego ze względu na przyjęte, bądź zamierzane rozwiązania instytucjonalno-prawne, warto wspomnieć o zamiśle wprowadzenia systemu władzy opartej na monarchii konstytucyjnej. Idea powołania Litwy monarchią zrodziła wśród grupy 13 przedstawicieli zasiadających w Radzie, którzy podjęli decyzję oraz wystosowali list zapraszający do objęcia tronu przez księcia Wilhelma von Uracha. Miałby on otrzymać tytuł królewski Mindaugas II. Jednakże, jak podkreśla Č. Bauža, powyższe postępowanie nielicznej grupy członków Rady było bezprawne, ponieważ we wcześniej uchwalonym akcie zaznaczono, iż władzę Rada przekaze Sejmowi Ustawodawczemu. Autor rozważając nawet potencjalną akceptację systemu monarchii na Litwie, podkreślił jej konstytucyjny charakter oraz zaznaczył znikomy stopień, w jakim byłaby ona znana i akceptowana przez społeczeństwo litewskie. W efekcie pośród społeczeństwa litewskiego zapanował wówczas powszechny brak zrozumienia dla takich decyzji²⁰. Ponadto na niską rangę tego przedsięwzięcia wskazywało samo lekceważące podejście do tej „idei” ówczesnych władz niemieckich.

Wraz z pogarszającą się sytuacją Niemiec na arenie międzynarodowej, która w 1918 r. świadczyła o nadciągającej klęsce, Taryba zyskując szerszy zakres możliwości działania, odżegnywała się już od ugodowej polityki proniemieckiej. Po upadku zachodniego frontu, nowy kanclerz Niemiec, Max von Baden, wydał zgodę na utworzenie rządu litewskiego. Jest to jeden z momentów uznawany za realne starania się Litwinów o odbudowanie formalnej państwowości²¹. Wówczas 5.11.1918 r. Taryba powołała Agustantisa Voldemarasa na funkcję premiera, natomiast do zwołania Sejmu Ustawodawczego władzę wykonawczą sprawowało Prezydium Rady, której Przewodniczącym był Antanas Smetona (zastępcami natomiast: Justinas Staugaistis, Stasys Āilingas). Władzę ustawodawczą powierzono dotychczasowej Valstybės Taryba (Radzie Państwowej). Taki stan rzeczy utrzymywał się do roku 1920, gdy w kwietniu zebrała się Komisja Konstytucyjna. Wówczas „zobowiązania Litwy wobec Niemiec, w tym wprowadzenie monarchii, pogrążone zostały w przeszłości”²².

Podsumowując pierwszy okres walki Litwinów o utworzenie własnego państwa, należy stwierdzić, iż sformalizowanych działań podjęła się Lietuvos Taryba (Rada Litewska) przemianowana w lipcu 1918 r. na Valstybės Taryba (Radę Państwową), która wyłoniona została podczas Konferencji Litwinów w 1917 r. w Wilnie²³. Taryba wówczas

²⁰ Č. Bauža, P. Setkauskis, *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*, Vilnius 2002, s. 36.

²¹ A. Eidintas, *Lithuania in European Politics. The years of the First Republic, 1918–1940*, New York 1997, s. 33–37. Zob. także: Č. Bauža, P. Setkauskis, op.cit., s. 35–37.

²² Ibidem, s. 37.

²³ Zob. R. J. Misiunas, R. Taagepera, *The Baltic States years of dependence 1940–1980*, Berkeley–Los Angeles 1983, s. 122.

stanowiła określenie rady reprezentującej naród litewski, lecz nie posiadała ona wówczas żadnych uprawnień ustawodawczych oraz wykonawczych, pełniła wyłącznie funkcje organu pomocniczego. Natomiast wszelkie zabiegi Litwinów zmierzające do uzyskania zgody władz niemieckich na podjęcie samodzielnych kroków na terenie Litwy spotykały się z odmową. Rządy okupacyjne, aż do momentu zmiany władz na poziomie centralnym w Niemczech, pozostawały niezmiennie w swym charakterze. Administracja Ober-Ost nasiliła wręcz ściąganie kontyngentów po zbiorach w 1918 r. W zaistniałych okolicznościach, gdy członkowie Taryby bezskutecznie walczyli o uzyskanie jakichkolwiek form niezależności, na podkreślenie zasługuje fakt, iż działacze litewscy dodatkowo zmuszeni byli do manewrowania na scenie politycznej. Występowali z pozycji kraju okupowanego, gdy od wschodu jednocześnie zaczęła zbliżać się Armia Czerwona. Ponadto proces tworzenia podstawowych ram państwowości litewskiej odbywał się w niesprzyjających warunkach zarówno zewnętrznych, ale również wewnętrznych. Gdy wojska niemieckie wycofywały się już do Prus, w połowie grudnia 1918 r. lewicowe organizacje robotnicze z P. Eidukievičiusem na czele zapowiedziały utworzenie komitetu rad ludowych. W Wilnie 8 grudnia powstał samorządny Tymczasowy Rząd Rewolucyjny, którego zamierzeniem było obalenie dotychczasowych władz litewskich²⁴. Położenie pierwszego rządu A. Voldemarasa wraz z Radą Państwową było krytyczne. Gdy V. Kapsukas ogłosił utworzenie Litewskiej Rady Republik Radzieckich, Rosja anulując układ brzeski, który do tychczas był gwarantem integralności i nienaruszalności terytorium litewskiego, odżegnała się od jakichkolwiek zobowiązań niewystępowania z żądaniami w stosunku do strony litewskiej.

W tej sytuacji jednym z podstawowych zadań nowo powstałego rządu Mykolasa Dlečevičiusa (po nagłej emigracji A. Smetony i A. Voldemarasa) było sprawne zorganizowanie obrony przez wojskami radzieckimi. 5.01.1919 r. Armia Czerwona okupowała już Wilno. Niedługo po tym, gdy władzę w Wilnie przejęła Polska Samoobrona, rząd litewski przeniósł swą siedzibę do Kowna. W kwietniu 1919 r. Prezydium Rady zastąpione zostało przez Prezydenta, którego funkcję powierzono przebywającemu za granicą A. Smetonie. Tymczasem w Wilnie utworzona została przez L. Żeligowskiego Litwa Środkowa. O tym fakcie prasa litewska donosiła jako o powstaniu sztucznego tworu wytrwale zgłaszając pretensje strony litewskiej do Wilna. W tamtym okresie wskazuje się na dość prosty obraz Polaka w oczach ówczesnych Litwinów, którzy dopatrywali się u strony polskiej jedynie aktów agresji mających doprowadzić do uzależnienia Litwy od władz polskich. Jednocześnie była to część polityki samego rządu litewskiego, gdy władzom trudno było pogodzić się z utratą historycznej, etnograficznej stolicy wraz z dość

²⁴ A. Eidintas, *The Nation creates its state, [in:] Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, red. A. Eidintas, V. Žalys, A. E. Senn, New York 1997, s. 34. Jak wskazuje A. Eidintas reżim utworzony na mocy manifestu z grudnia 1918 r. był w rzeczywistości reżimem wyłącznie partii bolszewickiej. Ten sztuczny twór powstał na potrzeby Rosji, która planowała wykorzystać marionetkowe władze Litewskiej Republiki Socjalistycznej do zaszczepienia rewolucji w pozostałych krajach.

licznym terytoriami²⁵. W ówczesnym okresie podkreśla się rolę, jaką w budowaniu poczucia solidarności wśród ludności zamieszkującej tereny litewskie, w tym również uwzględniając mniejszości Białorusinów i Żydów, odegrał premier M. Šleževičius. Jego sukcesem w procesie kształtowania poczucia solidarności było zaangażowanie również warstw chłopskich, które od dłuższego czasu domagały się przeprowadzenia reformy rolnej.

Ad. 2) Demokracja parlamentarna na Litwie w latach 1920–1926

Władze nieustannie starały się podkreślać tymczasowość ówczesnej dość chaotycznej sytuacji wewnętrznej kraju oraz działać na rzecz stabilizacji. W listopadzie 1919 r. uchwalono ordynację wyborczą, która była wstępnym składnikiem zapowiedzianej kampanii wyborczej. Następnie zmierzano do wyłonienia Steigimamasis Seimas (Sejm Ustawodawczy), którego powołanie zapowiadała już wspomniana wcześniej konferencja w Wilnie z 1917 roku. W przeprowadzonych wyborach (14–15 kwietnia 1920 r.) zwyciężyła Lietuvos Krikščionių demokratų partija LKDP (Chrześcijańska Demokracja) uzyskując 46% głosów, co dawało jej 59 spośród 112 miejsc przewidzianych w ramach Sejmu Ustawodawczego. Taki wynik przesądził o przyszłym kształcie i kierunku działań władz litewskich²⁶. Pierwsze posiedzenie odbyło się 15.05.1920 r., wówczas uchwalono Tymczasową Konstytucję, która określała Litwę jako republikę demokratyczną, gdzie sejm był wyrazicielem suwerennej władzy obywateli. Kolejnym zasadniczym punktem obrad było potwierdzenie treści Deklaracji z 16.02.1918 r. oraz uznanie Litwy jako niezależnego państwa. W ustawie zasadniczej znalazły się także zapisy o nienaruszalnym prawie własności, obowiązkowej edukacji religijnej w szkole oraz proklamowano zasadę równości kobiet i mężczyzn²⁷.

Największe kontrowersje wzbudzała wówczas kwestia urzędu prezydenckiego. Socjaldemokraci LSDP opowiadali się za względnie słabą rolą prezydenta, ze względu na możliwość pojawienia się zapędów dyktatorskich ze strony chrześcijańskich demokra-

²⁵ Idem, *The nation creates its state*, [in:] *Lithania in European Politics...*, s. 40.

²⁶ Wspomniana Lietuvos Krikščionių Demokratų Partija LKDP (Litewska Partia Chrześcijańskich Demokratów) to partia o charakterze nacjonalistycznym, co przejawiało się m.in. w zdecydowanie antypolskim nastawieniu; ponadto dążyła do uznania katolicyzmu jako religii państwowej, opowiadała się za republikańskim systemem. Do pozostałych partii działających wówczas na scenie politycznej należały: Lietuvos Darbo Federacija LDF (Litewska Federacja Pracy), Lietuvos ūkininkų Sąjunga LŪS (Związek Rolników/Gospodarzy Litwy), Lietuvos valstičių liaudininkų sąjunga LVLS (Ludowy Związek Chłopów na Litwie), Lietuvos Socjaldemokratų Partija LSDP (Litewska Partia Socialdemokratyczna), Tautos pažanga Tautininkai – „tautininkai” (Partia Postępu – Narodowcy), Lietuvos Komunistų Partija LKP (Litewska Partia Komunistyczna). Charakterystyki ówczesnie aktywnych partii politycznych dokonuje m.in. J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Cleveland Ohio 1985, s. 11–31. Zob. także: A. Eidintas, *Electiions to the Constituent Assembly and New Constitution (The Nation creates its state)...*, s. 40–42; D. Čičienė, *Tarp nacionalinio indentiteto ir demokreatijos. Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918–1920 metais*, „Darbai ir Dienos” 1998 nr 7v (18), s. 92–116.

²⁷ A. Eidinantas, *Lithuania in European Politics. The years of the first Republic, 1918–1940*, Vilnius 2004, s. 43.

tów. Drugą stroną konfliktu stanowili wspomniani już demokraci; ci z kolei dążyli do rozdzielenia dwóch funkcji: marszałka sejmów oraz właśnie urzędu prezydenckiego, jak i rozbudowy zakresu władzy, jaki przysługiwałyby prezydentowi. W końcu, w obliczu trudnej sytuacji międzynarodowej, toczącej się wojny polsko-radzieckiej, chrześcijańscy demokraci zdecydowali się na koalicję z *liaudininkai* (z kręgu narodowego)²⁸. W efekcie czego wybrano A. Stulginskisa na stanowisko marszałka Sejmów, natomiast K. Grinius został premierem. Koalicja nie utrzymała się długo, przede wszystkim ze względu na brak zgodności w kwestii reformy rolnej, dlatego już w 1922 r. odbyły się kolejne wybory, lecz pierwsze, na podstawie których wyłoniono przedstawicieli narodu litewskiego do władzy ustawodawczej powierzonej sejmowi. Wyniki ponownie wskazywały na zwycięstwo chrześcijańskich demokratów, którzy wykorzystując swą większość w parlamencie (41% w przeliczeniu dawało 38 spośród 78 miejsc)²⁹ wybrali A. Stulginskisa pierwszym prezydentem Litwy. Ze względu na brak uzyskania większości kolejne wybory odbyły się już w roku następnym, kiedy chrześcijańscy demokraci uzyskali 43%, czyli 40 z 78 miejsc. Reeleksja na stanowisku prezydenta nie stanowiła żadnego zaskoczenia, natomiast premierem wybrano E. Galvanuskasa.

Lata 1920–1923 to istotny okres w historii Litwy, ze względu na kształtowanie się podstaw systemu demokratycznego państwa. Wówczas społeczeństwo litewskie po raz pierwszy wykorzystało nadane mu prawa w zakresie formowania zasad systemu własnego państwa. Zasadniczym osiągnięciem była konstytucja uchwalona 1.08.1922 r. Poza obowiązującą dotychczas *Laikinąj Lietuvos Konstitucija* (Konstytucją Tymczasową) był to najważniejszy akt prawny, który określał dokładnie podstawowe zasady organizacji państwa, jak również najważniejszych instytucji. Ta Ustawa Zasadnicza jest o tyle ważna w historiografii państwa litewskiego, ponieważ w latach transformacji systemowej będzie ona stanowić źródło, do którego znajdują się odwołania w okresie transformacji i tworzenia współczesnego systemu politycznego państwa.

Rozpoczynając analizę najważniejszych kwestii zapisanych w Ustawie Zasadniczej z 1922 r. należy rozpocząć od postanowień ogólnych. Zapisano w nich, iż Litwa jest niezależną republiką demokratyczną. Natomiast suwerenna władza należy do narodu³⁰. Władza państwowa została powierzona sejmowi – Seimas, rządowi oraz sądom. Językiem urzędowym ogłoszono język litewski. Konstytucja wprowadzała również symbole narodowe: trójkolorową flagę państwową (żółty, zielony, czerwony) oraz litewską Pogon w kolorze białym na czerwonym tle.

Prawa i obowiązki obywatelskie spisane zostały w Rozdziale II. Jego treść podkreśla wyłączność obywatelstwa litewskiego. Ponadto zaznacza, iż nabycie go przez cudzo-

²⁸ D. Stakeliūnatė, *Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose 1918 m. – 1919 m.*, „Darbai ir Dienos” 1998, nr 7 (16), s. 121–136.

²⁹ Idem, *Lithuanian politics...*, New York 1997, s. 44.

³⁰ 1922 metų Konstitucija („Vyriausybės Žinios” Nr. 100, eil. Nr. 799) Str. I. Lietuvos Valstybės yra nepriklausoma demokratinė Respublika. Suvereninė Valstybės Valdžia priklauso Tautai. Artykulį I Konstitucijai stvirdžiai, že valdžia w nepodległej Litwie przynależy do narodu. Zob. J. Jakštas, *Nepriklausomas Lietuvos istorija 1918–1940*, Chicago 1992, s. 213.

ziemców jest możliwe wyłącznie w przypadku, gdy osoba ta zamieszkiwała teren już od co najmniej 10 lat.

W art. 10 stwierdzono, iż wszyscy obywatele Litwy, zarówno kobiety jak i mężczyźni są równi przed prawem. Ponadto zakazano dyskryminacji ze względu na pochodzenie (*kimė – urodzenie*), wiarę oraz narodowość. Do zestawu praw przysługujących obywatelom wpisano również prawo do prywatności, prywatnej korespondencji oraz wolność słowa i prasy (art. 13–15). Ponadto właśnie w zakresie praw obywatelskich umieszczono zapis o przysługującej każdemu obywatelowi inicjatywie ustawodawczej (wymagano podpisów 25 tys. obywateli posiadających prawa wyborcze).

Sejm był tworzony przez samych obywateli, którzy wybierają przedstawicieli na podstawie powszechnych, równych, bezpośrednich oraz proporcjonalnych w swym systemie wyborach. Art. 24 stwierdzał, iż „prawo wyborcze przysługuje każdemu obywatelowi Litwy posiadającemu pełne prawa obywatelskie, mężczyznom i kobietom, którzy przekroczyli 21 rok życia (czynne prawo wyborcze) lub ukończyli 24 lata w przypadku biernego prawa wyborczego”³¹. Kadencja sejmu została określona na 3 lata z możliwością przedłużenia w przypadku wojny. Na czele Sejmu stał jego przewodniczący – marszałek, który przewodził również całemu Prezydium Sejmu. Sejm pełnił funkcje ustawodawcze, miał prawo również do śledzenia prac rządu oraz składania wobec niego zapytań oraz interpelacji. Ponadto wyrażał zgodę na zatwierdzenie budżetu oraz jego wykonanie. Sejm zatwierdzał podpisane przez rząd m.in.: układy pokojowe, wszelkie akty dotyczące terytorium Litwy. Obradował on w systemie sesyjnym, zwoływany był zgodnie z ustalonymi wewnętrznymi przepisami. Natomiast sesje nadzwyczajne wołać mógł Prezydent lub 1/4 członków parlamentu (art. 34). Każdemu posłowi przysługiwał mandat ze względu na pełnione funkcje publiczne.

Rząd tworzyli Prezydent Republiki oraz ministrowie (art. 40.) Na Prezydenta mógł zostać wybrany każdy poseł zasiadający parlamencie, który ukończył 35 rok życia. Kadencja Prezydenta (najdłużej sprawowana dwukrotnie), podobnie jak Sejmu, została określona na 3 lata. Był on wybierany przez Sejm, za zgodą 2/3 wszystkich przedstawicieli. Jednym z ważniejszych uprawnień prezydenta było prawo odwołania sejmu (art. 52).

W kolejnych rozdziałach Konstytucji określono zasady funkcjonowania władzy samorządowej, zaś rozdział VII Tautinių mažumą teisės (Prawa mniejszości narodowych) zawierał przepisy bezpośrednio związane z prawem mniejszości narodowych zamieszkujących na terenach Litwy³².

³¹ 1922 metų Konstitucija. Zestawienie pełnych treści konstytucji litewskich w okresie międzywojennym. Zob. J. Jakštas, op.cit., s. 218.

³² Dokonując charakterystyki przepisów ustawy zasadniczej z 1922 r. warto zwrócić uwagę na tytuły rozdziałów. O ile początkowe mieszczą się w standardach konstytucji w systemach demokratycznych, o tyle kolejne są dość nietypowe: zob.: VII. Tautinių mažumą teisės (Prawa mniejszości narodowych), VIII. Respublikos gynimas (Obrona Republiki), IX. Švietimi reikalai (Kwestie Edukacyjne), X. Tikybos ir kulto dalykai (Przedmiot kultu i wierzeń), XI. Valstybės ekonominės politikos pagrindai (Podstawy polityki ekonomicznej), XIV. Socialinė apsauga (Opieka społeczna). Zob. ibidem, s. 210–226.

Funkcję opozycji pozaparlamentarnej w tych latach spełniała Tautos pažanga (Partia Postępu), która w latach 1920–1926 bezskutecznie walczyła o miejsca dla swych przedstawicieli. W roku 1924 przekształciła się w Lietuvių tautininkų sąjungą (Unię Narodowców), do której mogli należeć tylko etniczni Litwini. Od tamtej pory nieustannie wzywała do wprowadzenia rządów silnej ręki oraz do stworzenia silnej armii. Choć sama partia, organizacyjnie niewielka, nie zyskiwała wielkiego poparcia w wyborach, to jej przywódcy: A. Smetona i A. Voldemaras cieszyli się niemałą popularnością w społeczeństwie. Ich znaczenie wśród obywateli Litwy wzrosło głównie ze względu na zawartość treści narodowych.

Po tym, gdy bezskuteczne okazały się zabiegi rządzącej partii o utworzenie diecezji w Wilnie, ponieważ Watykan uznawał władze polskie, Chrześcijańska Demokracja LKDP spotkała się z zwiększającym się spadkiem poparcia niejednokrotnie przekształcającym się w wyraźne niezadowolenie i brak aprobaty. Słabnącą rolę partii potwierdziły wybory w 1926 r., gdy nacjonałiści (Lietuvių tautininkų sąjunga – LTS) po raz pierwszy weszli w skład litewskiego sejmu. Dotychczas, w latach 1924–1925, blok demokratyczny rządził samodzielnie mianując trzykrotnie własnego premiera (A. Tumėnas, V. Petrulis, L. Bištras). Tymczasem w maju 1926 r. tautininkai, zdobyli 4% głosów (3 miejsca). Ogólne wyniki umożliwiły utworzenie koalicji ludowców z socjaldemokratami, którą wspomo-gły głosy mniejszości narodowych.

Centrolewicowy rząd na czele ze Šleževičiusem, K. Griniusem jako prezydentem (LSDP) wystąpił zdecydowanie przeciwko dotychczasowym działaniom Chrześcijańskich Demokratów, przede wszystkim w sferze uprzywilejowania Kościoła, któremu konsekwentnie odbierał przywileje. Ponadto wydał wiele ustaw, które wzmacniały system demokratyczny w kraju³³.

Tymczasem w społeczeństwie wzrastały nastroje konserwatywne i nacjonalistyczne, które wymijały się z proponowaną przez rząd kosmopolityczną wizją polityki. Za to odnajdywały swego reprezentanta w organizacjach głoszących hasła wzywające do działań w interesie narodowym Litwy, szczególnie gdy eksponowały zabarwienie nacjonalistyczne. W sejmie przekładało się to natomiast na wyraźną bipolaryzację między lewym a radykalizującym prawym skrzydłem opowiadającym się za wprowadzeniem bliżej niezdefiniowanego programu Lietuvos tvarka (litewskiego ładu w państwie). Ataki na ówczesny rząd były widoczne przede wszystkim w pravicowej prasie, gdzie np. „Tautos Valia” („Wola Narodu”) określała socjaldemokratów jako współników bolszewików. Opozycja rządowa stale oceniała postępujące zmiany jako zbyt liberalne. Ponadto w życiu publicznym rozgrywały się polityczne potyczki między byłą władzą demokratów a obecną ludowców oraz socjaldemokratów. Główne działania nowej koalicji, jako konfrontacji z poprzednią grupą rządzących, polegały na wycofywaniu wcześniejszych ustaleń, przyjęciu zdecydowanie antykościelnej postawy, która objawiła się chociażby w nowym prawodawstwie. W zakresie nowych przepisów zdecydowanie pogarszały się ekono-

³³ Sejm zniósł m.in. stan wojenny niemalże na całym terytorium Litwy, odwołał zakaz zgromadzeń pod otwartym niebem, przyznano mniejszościom narodowym prawa konstytucyjne.

miczne warunki Kościoła. Ponadto oburzenie wzbudzała podjęta w ramach koalicji współpraca z przedstawicielami mniejszości narodowych. Ponadto brak widocznych efektów w realizacji zakładanej reformy rolnej dodatkowo pogarszała sytuację. Wrocie nastawienie wobec centro-lewicowego rządu przejawiały również środowiska wojskowe, gdy zwolniono ponad dwustu oficerów o konserwatywnych poglądach. Wówczas w szeregach wojska rozpoczęła swą działalność tajna organizacja oficerów, która rozpoczęła plany dokonania zamachu stanu na wzór B. Mussoliniego oraz J. Piłsudskiego³⁴. Kolejnym krokiem koalicji, przeciwko któremu opowiadała się opozycja, było podpisanie paktu o nieagresji z Rosją 26.09.1926 r. Zaś policja na rozkaz władz rozproszyła grupy studentów demonstrujących przeciwko polonizacji oraz bolszewizacji Litwy.

Znaczącą siłą społeczną przeciwstawiającą się ówczesnie rządzącym byli rolnicy, którzy jako grupa byli zdecydowanie prokatolicki oraz konserwatywni. Domagali się dodatkowych faworyzujących ich praw. Uwzględniając zmiany, jakie zachodziły w procesie kształtowania się społeczeństwa litewskiego, warto zaznaczyć, że w tym okresie młodsze pokolenie, o równie nacjonalistycznych i zdecydowanie negujących kosmopolityczne hasła poglądach, wyrastało na główną siłą społeczną.

Ad. 3) Zamach stanu i reżim autorytarny Antanasa Smetony 1926–1938

Tymczasem parlament stał się sceną dość agresywnej polityki w ramach publicznego dyskursu partii politycznych. Do potyczek słownych dochodziło głównie między chrześcijańskimi demokratami LKDP a socjaldemokratami LSDP, którzy wzajemnie określali siebie bądź zausznikami bolszewików bądź faszystami³⁵. Środowiska narodowościowe negując jakakolwiek władzę o charakterze lewicowym, bezpośrednio zaangażowały się w działania mające temu przeciwdziałać. Dodatkowym motywem była dość prozaiczna kwestia uchwalenia budżetu, w którym zapowiadano zdecydowanie uszczuplenie dotacji na Kościół oraz finansowanie armii.

Dłatego jeszcze w nocy z 16 na 17.12.1926 r. doszło do zamachu stanu, w następstwie którego wprowadzono na Litwie rządy autorytarne. Zdecydowanie negatywne skutki miało to dla dotychczas obradującego parlamentu, którego działanie na najbliższy czas zostało zdecydowanie ograniczone a podstawowe zasady jego funkcjonowania złamane³⁶. Dowództwo wojskowe, które było odpowiedzialne za przeprowadzony przewrót oświadczyło swoim podwładnym, iż całe przedsięwzięcie było konieczne, by powstrzy-

³⁴ A. Eidintas, *The Nation creates...*, s. 53.

³⁵ W tej kwestii dość często przytaczane w literaturze przedmiotu jest przemówienie M. Krupavičiusa, który oficjalnie stwierdził, że faszizm sam w sobie stanowi przeciwwagę dla socjalistycznego reżimu. Dodał, że „jeżeli określasz świadomość narodową, patriotyzm oraz ideały narodowe jako faszizm, zatem w tym sensie jestem faszystą, tak jak wszyscy pozostali Litwini będący nacjonalistami”. Zob. A. Eidintas, *The Nation creates...*, s. 55.

³⁶ Tytuł formalnego *wodza państwa* przyjął A. Smetona, natomiast na czele rządu stanął A. Valdemaras. Jednocześnie opozycja zaczęła wzmacniać własne szeregi, w tym także sięgając po nielegalne formy walki z obecną władzą w ramach Komitetu Ocalenia Republiki. Socjaldemokraci rozpoczęli przygotowania do powstania, zaś władze niejednokrotnie drogą terroru likwidowały wszelkie objawy sprzeciwu w społeczeństwie.

mać siły bolszewickie. Natomiast mieszkańcy Kowna następnego dnia rano mogli przeczytać oficjalne noty, w których tymczasowy rząd wojskowy wyjaśniał, jakoby działania podjęte ostatniej nocy oraz fakt wprowadzenia stanu wojennego były spowodowane polityką dotychczasowego rządu, który wyprzedawał Litwę bolszewikom i pozostałym przedstawicielom pochodzenia nielitewskiego.

Na skutek bieżących wydarzeń, gdy w praktyce władzę wykonawczą sprawował major P. Plechavičius, dowództwo zwróciło się z prośbą do A. Smetony cieszącego się wielką popularnością i poważaniem w środowiskach wojskowych, by zgodził się przyjąć funkcję wodza narodu, by doprowadził do normalizacji sytuacji. Również 17 grudnia Smetona wraz z Voldemaraszem zaprosili LKDP do rozmów w sprawie utworzenia nowego rządu. Podczas gdy demokraci próbowali uzyskać jakiegokolwiek wpływu we władzy, dwaj generałowie usiłowali nakłonić przebywającego w areszcie domowym prezydenta K. Griniusa do złożenia rezygnacji. Na kolejnym posiedzeniu sejm, zbojkotowanym przez socjaldemokratów oraz ludowców zaprzysiężono A. Smetonę na prezydenta Litwy. Wkrótce nominację na premiera odebrał sam A. Voldemaras, który od samego początku powołania rządu wyczekiwał pretekstu umożliwiającego mu rozwiązanie sejm. Do tego celu wykorzystał wydarzenia z 12.04.1927 r., kiedy na posiedzeniu wyrażono wotum nieufności w stosunku do samego premiera (protestowano przeciwko aresztowaniu jednego z posłów). Ponadto następnie zapytany A. Voldemaras o datę kolejnych wyborów zapowiedział je jeszcze na wiosnę, ale bez wskazania dokładnej daty (w tym również rocznej). Zarówno Smetona jak i Voldemaras unikali najbliższych wyborów w obawie przed utratą władzy na rzecz demokratów. Próba nawiązania kompromisu przez obie strony konfliktu (chrześcijańscy demokraci contra tautininkai) upadła wraz z końcem 1927 r. (wówczas ostatni chrześcijańscy demokraci wystąpili z rządu Voldemarasa).

Prezydent Smetona argumentował, iż Litwie nie był potrzebny ani liberalizm ani faszyzm, uznawał własny personalny system za najbardziej odpowiedni dla kraju. Oficjalnie na zjeździe tautininkai skrytykował próby wdrożenia zasad włoskiego faszyzmu, jak również próbę przeniesienia na grunt litewski zasad parlamentaryzmu angielskiego³⁷. Smetona wyeliminował z zakresu władzy demokratów a następnie skutecznie zredukował wpływy armii.

Tymczasem kolejny przeciwnik pojawił się w osobie samego Voldemarasa oraz organizacji z nim współpracujących (głównie młodych oficerów wojskowych oraz działaczy rządowych). Wzajemna współpraca Voldemarasa oraz Smetony układała się dość pomyślnie do końca 1928 r., kiedy obaj zaczęli nie zgadzać się w wielu zasadniczych kwestiach³⁸. Dlatego Smetona chcąc utrzymać swą popularność w społeczeństwie wykorzystywał bezpośrednią metodę kontaktu z mieszkańcami kraju odwiedzając niemalże każdy dystrykt oraz region. Po wrześniowej (1929 r.) rezygnacji dotychczasowego pre-

³⁷ A. Eidintas, *The Presidential Republic (Constitutional Changes)*, [in:] *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, red. A. Eidintas, V. Žalys, A. E. Senn, New York, s. 113.

³⁸ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius 1996, s. 177–179.

mięra z funkcji Smetona w ogóle uniemożliwił Voldemarasowi pełnienia funkcji publicznych³⁹. Jednocześnie Smetona, który jeszcze w 1927 r. był bezpośrednio związany z założeniem nowej organizacji Geležinis Vilkas (Żelaznego Wilka) w dwa lata później stał się głównym celem ataków tej paramilitarnej organizacji pod dowództwem Voldemarasa. Zasadniczym jej celem były zabiegi na rzecz wewnętrznego wzmocnienia państwa. Jednakże, pomimo dość mocnego zaplecza personalnego w postaci młodych oficerów wojskowych, studentów oraz radykałów dorastającego pokolenia, bezskutecznie usiłowano doprowadzić do obalenia samego Smetony. Wraz z całkowitym usunięciem Voldemarasa ze sceny publicznej postępowała konsolidacja systemu autorytarnego (w 1930 r. rozwiązano Żelaznego Wilka, a wiele członków tej organizacji np. straciło pracę lub poniosło inne szkody)⁴⁰.

Formalnym ukoronowaniem zasad „republiky prezydenckiej” A. Smetony była wprowadzona w 1928 r. nowa konstytucja, która na wstępie zdecydowanie zwiększała uprawnienia prezydenta. Zyskał on prawo rozwiązywania Sejmu. Zaistniała jednocześnie i taka możliwość, by Sejm w ogóle nie zwoływać, w praktyce trwało to aż osiem najbliższych lat. Przede wszystkim od tej pory prezydent miał być wybierany na okres siedmiu lat, lecz nie-jak dotychczas przez sejm, tylko przez specjalnie powoływane grono elektorów wybranych przez administrację państwową. Ponadto prezydent jako głowa państwa miał prawo do rozwiązania rządu, bądź do pozbawiania funkcji poszczególnych ministrów. W ramach jego kompetencji pozostawało również mianowanie urzędników oraz promulgata prawa, jak również dowództwo nad armią. Organem powołanym w celu współpracy z prezydentem była tzw. Rada Państwowa, która przygotowywała projekty aktów prawnych. Natomiast, gdy sejm miał przerwę w sesji posiedzeniowej, wówczas prezydentowi przysługiwało również prawo legislacyjne.

Wobec powyższych uprawnień wynikających z treści nowo przyjętej konstytucji już wyłącznie swoistym dopełnieniem było scedowanie uprawnień wyboru „przedstawicieli narodu” elektorów obierających na stanowisko prezydenta, na samych członków organizacji tautininkai (bezpośrednio powiązanych z osobą Smetony). Efektem tego była reelekcja Smetony na urząd prezydenta kolejno w 1931 oraz 1938 r. Ponadto A. Eidintas wskazuje, że prawa polityczne w kraju zostały ograniczone nie tylko legislacyjnie, lecz przede wszystkim w praktyce. Wszelkie ograniczenia były odczuwalne przez partie polityczne oraz organizacje, które nie współdziałały z uprzywilejowaną w tym zakresie grupą tautininkai. W ten sposób siły zostały pozbawione możliwości jakiegokolwiek

³⁹ A. Eidintas, op.cit., s. 114. Na temat A. Smetony istnieje bardzo bogata literatura, która rozbieżnie ocenia politykę ówczesnego prezydenta. Jednakże brak wątpliwości co do tego, iż był on jedną z najważniejszych osobowości litewskiej sceny życia publicznego. Zob. A. Eidintas, *Antanas Smetona, Politinės biografijos bruožai*, Vilnius 1990. Ponadto dość ciekawą kwestią są wzajemne relacje między Smetoną a Voldemaraszem, którzy ponoć z natury byli zupełnie przeciwstawnymi charakterami. Zob. także: G. Rudis, *Avadas, [in:] Voldemaras A.: pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, s. 5–9.

⁴⁰ Wówczas premierem został jeden z członków rodziny samego Smetony-Juozas Tūbelis, dodatkowo w roku 1929 nieznacznie zliberalizowano prawo do organizowania spotkań, demonstracji o charakterze politycznym. Zob. A. Eidintas, op.cit., s. 115.

udziału w życiu publicznym, a wszelkie jego marionetkowe przejawy były skrupulatnie kontrolowane.

Utrwalanie systemu autorytarnego postępowano na Litwie wraz z rozwojem mistycznej idei *narodowej jedności* skutecznie rozpowszechnianej przez członków Unii Narodowców. Nurt ten cieszył się zdecydowanym poparciem pośród szeroko definiowanych grup rolników oraz chłopów. Ponadto reżim przeciwstawiał się chrześcijańskim demokratom LKDP, był zdecydowanie antykościelny.

W ten sposób zmierzano do utrwalenia rządów autorytarnych na Litwie. W 1936 r. wprowadzano ustawę, która zakazywała działalności partiom politycznym, zaś ustanawiała jedyną legalną w postaci Unii Narodowców. W takich okolicznościach zorganizowano wybory do sejmu IV kadencji, w efekcie których narodowcy uzyskali 42 spośród 49 miejsc⁴¹. Ukoronowaniem zasad nowego systemu władzy na Litwie była kolejna zmiana konstytucji uchwalonej 11.02.1938 r. W jej treści brakło pojęcia *demokratyczny*, ponadto nie wspomniano już tylko o narodzie litewskim, lecz o „etnicznym narodzie litewskim”. Zasadniczym celem wprowadzonej nowej ustawy zasadniczej było podkreślenie oraz wzmocnienie znaczenia władzy państwowej. Postępujące umocnienie funkcji prezydenckich stanowiło kontynuację nurtu reprezentowanego już w konstytucji z 1922 r. Jednakże tym razem prezydentowi nie groziły niemalże żadne sankcje związane z piastowaniem urzędu. Jednocześnie zachowywał on wszelkie prawa wynikające z wcześniejszych przepisów prawnych. W treści konstytucji kadencja sejmu została określona na 5 lat, jednakże jego faktyczny udział we władzy pozostawał wątpliwy w obliczu tak rozszerzonych uprawnień prezydenta. Przedstawiciele narodu, w postaci specjalnie w tym celu wybranych elektorów, ponownie wybrali A. Smetonę na prezydenta w styczniu 1938 r.

Jednakże tak samo, jak czas pozwalał na stałe utwierdzenie zasad systemu autorytarnego, tak z drugiej strony w społeczeństwie litewskim również zachodziły zmiany w porównaniu do pierwszych lat niepodległości państwa.

W trzecim dziesięcioleciu XX w. na Litwie wyrastało pierwsze pokolenie, które wychowywało się w wolnym państwie. To właśnie wśród grup studenckich, organizacji skupiających młodzież pojawiły się hasła sprzeciwu wobec systemu Smetony. Przykład stanowił manifest – „Tworzenie Organicznego Państwa” młodych demokratów, którzy został upubliczniony w 1936 r. Młodzi działacze LKDP oskarżali obowiązujący system, określili go jako szkodliwy dla państwa oraz jego obywateli. Krytykowali zasady scentralizowanej władzy, która uniemożliwiała rozwój oraz działalność partii politycznych, zdławiła inicjatywę oddolną. Dlatego domagano się również m.in. wolności w sferze aktywności kulturalnej oraz wzywano do utworzenia *państwa organicznego* reprezentującego cały naród litewski. W świetle deklaracji podstawę dla funkcjonowania władzy powinny stanowić przejrzyste przepisy prawne stanowione przez parlament⁴².

⁴¹ Trzy lata wcześniej przed wprowadzeniem niniejszej ustawy odbył się zjazd tautininkai, na którym wprowadzono zasadę wodzostwa, tytuł „wodza narodu” nadano A. Smetonie, w samej organizacji wprowadzono także zasadę dyscypliny i posłuszeństwa.

⁴² A. Eidintas, op.cit., s. 121.

Również w szeregach tautininkai doszło do głosu młodsze pokolenie (Domas Cesevičius), które wręcz wywierało znaczną presję na Smetonie, nieustannie domagając się wzmocnienia jego personalnej władzy, nawet w formie niezawołowanej dyktatury. Tymczasem poparcie dla Smetony w ówczesnych latach zaczęło wyraźnie spadać. Skorelowany z procesem słabnącej popularności również dla organizacji tautininkai był niższy nakład ich wydawnictw oraz prasy (11 tytułów). Gdy jednocześnie publikacje Kościoła katolickiego wzrosły o 160% (26 tytułów). Warto zaznaczyć, iż w tym czasie to właśnie Kościół rozwinął znacznie swe zaplecze społeczne, poza tym nadał mu przyjaźnie sformalizowaną formę. Tak np. powstały organizacje, które bezpośrednio powiązane były z misją Kościoła – Pavasaris (Zgromadzenie katolickie „Wiosna”), Katolicka Unia Kobiet, czy również młodzieżowa organizacja o charakterze katolickim – ateitininkai (Stowarzyszenie na rzecz Przyszłości). Podstawę dla rozwoju tychże organizacji społecznych stanowiło niejednokrotnie wspomniane młode pokolenie Litwinów, które A. Eidintas określił mianem „generacji niepodległości”⁴³.

Z. Kiaupa charakteryzując system autorytarny na Litwie podkreśla, iż był to pewien kierunek, w którym podążały także inne państwa europejskie, wskazując choćby obydwóch sąsiadów Litwy: Polskę oraz Łotwę. Litwa nie stanowiła tu wyjątku. Jednocześnie nie należy utożsamiać autorytarnego systemu litewskiego z faszystowskim, ponieważ na Litwie nie rozwinęły się masowe organizacje o charakterze totalitarnym (w roku 1938 tautininkai posiadała ok. 15 tys. członków). Ówczesny system określił autor jako: „autorytarny (...), oparty na lojalności większości obywateli oraz na systemie biurokracji politycznej”⁴⁴. Ponadto należy zaznaczyć, iż pod presją władz znajdowało się przede wszystkim życie polityczne, natomiast nie ingerowano w przemiany ekonomiczne oraz w działalność organizacji kulturalnych mających na celu swobodne kształtowanie się życia społecznego narodu. Wszelka działalność kulturalna była ukierunkowana na wzmocnienie statusu litewskiego języka narodowego, w którym rozpoczęto publikować niezależną literaturę. Ówczesna Litwa to przede wszystkim kraj rolniczy, w którym 70% produkcji krajowej znajdowało się w tym sektorze. Fakt ten wywarł znaczny wpływ na strukturę społeczną.

Etykieta grup faszystujących, która przyłgnęła do organizacji narodowców, głównie na skutek historiografii sowieckiej, zasługuje na małe wyjaśnienia. Jak wskazuje A. Eidintas władze sowieckie w celach propagandowych zwykły określać przewrót z 1926 r. oraz rządów A. Smetony mianem faszystowskich. Tymczasem zdaniem badaczy w systemie władzy litewskiej w ówczesnej Litwie nie były obecne żadne elementy systemu totalitarnego (Z. Kiaupupa, Č. Bauža). Właściwie pravicowi radykałowie nie powoływali się na żaden konkretny program polityczny, domagali się natomiast wprowadzenia bliżej niezdefiniowanego porządku. Działające grupy radykalne, wzorując się dość wiernie na

⁴³ A. Eidintas, *The Presidential Republic (The Generation of Independence)*, [in:] *The Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, red. A. Eidintas, V. Žalys, A. E. Senn, 1997, s. 129.

⁴⁴ Z. Kiaupa, *op.cit.*, s. 355.

krajach Europy Zachodniej (głównie na Włoszech), dążyły do wprowadzenia systemu, który wyeliminowałby partie lewicowe⁴⁵.

Ad. 4) Kryzys w latach 1938–1940 oraz okres II wojny światowej

Dokonana powyżej analiza kształtowania się systemu władzy na Litwie, z pozoru wydawałoby aż nadto szczegółowa uwzględniająca względnie wiele danych, ma swoje głębokie uzasadnienie w skutkach, które niosły ze sobą zaprezentowane powyżej zasady organizacyjne państwa, ich dostosowanie do wewnętrznych warunków, jak również do zewnętrznego wymiaru o charakterze międzynarodowym. Np. uwzględniając rolę, jaką odegrał zamach stanu z 1926 r., również w kwestii polityki zagranicznej państwa, zauważa się, iż zastąpienie parlamentaryzmu zasadami co najmniej silnego prezydenjalizmu (przynajmniej w początkowym etapie) nie pozostało bez wpływu na politykę zagraniczną. Ta sfera w pierwszym etapie adaptacji systemu autorytarnego na Litwie pozostawała pod wpływem dwóch wówczas najważniejszych osób w państwie – A. Smetony oraz A. Voldemarasa. Po wyeliminowaniu tego ostatniego pełniący funkcję prezydenta A. Smetona samodzielnie kierował polityką zewnętrzną państwa konsultując się w trudniejszych kwestiach z premierem J. Tūbelisem⁴⁶.

Ostatnie lata niepodległości Litwy przypadające na okres 1938–1940 zdominowane były przez sytuację międzynarodową. Oczywisty oraz niekwestionowany wpływ wywarły okoliczności, które doprowadziły do wybuchu II wojny światowej.

Dla państwa litewskiego niezwykle ważną sprawą była utrata Wilna po formalnym podpisaniu zgody na polskie ultimatum z 11.03.1938 r.⁴⁷ Powszechnie poczucie upokorzenia wśród narodu litewskiego oraz rozczarowanie obywateli w stosunku do władz spowodowało wystąpienie opozycyjnych partii przeciw rządowi, na którego czele stał wówczas V. Mironas. Następną porażką na arenie międzynarodowej stanowiło kolejne ultimatum, tym razem wysunięte przez III Rzeszę. Jego treść dotyczyła żądania zwrotu Kłajpedy. W takich okolicznościach oficjalnie wyrażano dezaprobatę w stosunku do „ojca narodu” A. Smetony, który w ostateczności zdecydował się na powołanie nowego gabinetu, którego nowym premierem został generał Jonas Černius. Jednym z ostatnich posunięć politycznych A. Smetony była odmowna reakcja na propozycję poparcia Niemców w ataku na Polskę, za co Litwinom strona niemiecka zobowiązała się zwrócić Wilno⁴⁸. Jeszcze w styczniu 1939 r. Litwa złożyła oficjalną deklarację neutralności, jed-

⁴⁵ A. Eidintas, *The Nation creates...*, s. 55.

⁴⁶ V. Žalys, *The Era of Ultimatums*, [in:] *The Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, New York 1997, s. 139.

⁴⁷ V. Žalys, *The Era of Ultimatums (March 17, 1938: war with Polish or a Polish mission in Kaunas?)*, [in:] *The Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*, New York 1997, s. 154–158.

⁴⁸ A. Eidintas, *Lithuania in European Politics. The years of the First...*, s. 33–37 oraz s. 180. Ponadto należy zaznaczyć, iż zgodnie z postanowieniami tajnego protokołu paktu Ribbentrop–Mołotow, podpisanego 23.08.1939 r., Litwa została przekazana stronie niemieckiej, dopiero po naniesionych we wrześniu poprawkach Litwa znalazła się w sowieckiej sferze wpływów.

nakże 10 października, po ataku ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 r., zdecydowała się podpisać układ ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich. Na mocy jego postanowień Wilno zostałyby przywrócone Litwie. Jednakże odbyło się to kosztem udzielenia zgody na obecność wojsk sowieckich na terenie państwa. Kolejne miesiące były poświęcone zabiegom dyplomatycznym mającym na celu poniesienia najmniejszych strat przez Litwę. Ówczesne władze, zakładając przegraną strony niemieckiej, uważały, iż w zaistniałych okolicznościach korzystniejsze dla kraju okaże się utrzymanie dotychczasowej polityki biernego sprzeciwu w stosunku do wschodniego sąsiada. Jednakże nawet próby powołania się na podpisany rok wcześniej traktat o nieagresji, gdy A. Smetona zapewniał stronę radziecką o dotrzymaniu zobowiązań, nie ustrzegły Litwy przed wydarzeniami z czerwca 1940 r. Po otrzymaniu ultimatum, które słusznie zostało ocenione jako wezwanie do poddania się, wojska sowieckie wkroczyły na terytorium Litwy. W opracowaniach dotyczących tego okresu niejednokrotnie wspomina się słowa L. Natkievičiusa, który w odpowiedzi dla ministra spraw zagranicznych Urbšysa, miał wówczas powiedzieć: „nieważne, jakiej udzielił odpowiedzi, wojska sowieckie i tak wkroczyły na teren Litwy”⁴⁹.

Jakkolwiek w okresie międzywojennym władze litewskie nie uniknęły błędów w prowadzeniu polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej, należy stwierdzić, że był to okres istotny dla kształtującej się państwowości litewskiej.

Wprowadzono rządy konstytucyjne, oparte na reprezentacji obywateli w parlamencie, wybieranej na podstawie przymiotnikowej ordynacji wyborczej. Choć w konsekwencji kolejnych wydarzeń zasady demokratycznego państwa zostały zachwiane, nie należy Litwy rozpatrywać jako indywidualnego przykładu rządów autorytarnych, gdyż, tak, jak już zostało wskazane, był to trend dość powszechny w ówczesnej Europie. Zdecydowanie większą uwagę należałoby zwrócić na wypracowanie podstawowych elementów systemu partyjnego oraz organizacyjnego w stosunku wszelkiego rodzaju stowarzyszeń. Zjawisko to stanowi konsekwencję zmian zachodzących w strukturach społecznych narodu litewskiego, który z czasem dążył do pluralistycznej reprezentacji interesów wielu grup.

⁴⁹ A. Eidintas, *op.cit.*, s. 182.